

PIOTR KUTYNIA

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL

Tajemnica i sekret spowiedzi. Perspektywa ekumeniczno-kanoniczna

The Secret and Seal of Confession. Ecumenical and Canon Law Perspective

Abstract

Nowadays there is plenty of fears according to the practice of individual confession of sins in the sacrament of penance. The sense of sin is disappearing which effects with lack of need to attend to the sacrament of penance. Despite those unfavourable tendencies of European culture many faithful still confess themselves. The secret of confession called “the sacramental seal” (*sigillum sacramentale*) is inseparably linked with this sacrament. This article describes rules of law contained by Code of Canon Law from 1983 and Code of Eastern Catholic Churches which, in clear and precise way describe the range of *sigillum* and *secretum*, as well as show subjects obliged to keep them along with the source of this obligation. The seal of sacrament is inviolable and absolute to that extent, that the minister not only cannot reveal the penitent and his sins to others, but also he must not use the knowledge acquired in the confession. Besides catholic discipline of penance, the article contains a try to describe the practice of penance in Churches and ecclesial communities not being in unity with the Holy See. The article presents also the teaching and law of the Orthodox Church and the Evangelical Church of the Augsburg Confession according to penance, expiation and practice of confession and absolution.

Keywords: sacrament of penance; confession; seal of confession; secret of confession; Orthodox Church; Lutheran Church.

Streszczenie

Współcześnie istnieje wiele obaw i lęków wobec praktyki indywidualnego wyznawania grzechów w sakramencie pokuty. Zanika poczucie grzechu, co skutkuje brakiem potrzeby przystępowania do sakramentu pokuty i pojednania. Mimo tych niesprzyjających tendencji europejskiej kultury wiele osób wierzących korzysta nadal z tego sakramentu. Z sakramentem pokuty nierozzerwalnie związana jest tajemnica spowiedzi nazywana „pieczęcią sakramentalną” (*sigillum sacramentale*). Artykuł opisuje normy prawne zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. oraz Kodeksie Katolickich Kościołów Wschodnich, które w jasny i jednoznaczny sposób określają zakres *sigillum* i *secretum* oraz wskazują podmioty zobowiązane do ich zachowania, a także źródła tego zobowiązania. Tajemnica sakramentalna jest nienaruszalna, absolutna do tego stopnia, iż szafarz sakramentu nie tylko nie może zdradzić penitenta i jego grzechów wobec osób trzecich, ale również zabrania się mu korzystania z wiadomości, które pozyskał w związku ze sprawowaniem sakramentu pokuty. Oprócz dyscypliny pokutnej wyznania katolickiego artykuł zawiera próbę ujęcia prak-

tyki pokutnej w Kościołach i wspólnotach eklezjalnych niebędących w jedności ze Stolicą Apostolską. W artykule przedstawiono naukę i przepisy prawne Kościoła prawosławnego i Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na temat pokuty, sposobów jej odprawiania oraz praktyki wyznania grzechów i rozgrzeszenia.

Słowa kluczowe: sakrament pokuty; spowiedź, tajemnica spowiedzi; sekret spowiedzi; Kościół prawosławny; Kościół Ewangelicko-Augsburski.

Pojednanie człowieka z samym sobą, z braćmi, z całym stworzeniem a przede wszystkim z Bogiem wpisane jest w sposób nierozzerwalny w misję Kościoła. „Kościół bowiem ze swej natury niesie pojednanie”¹. Swoje posłannictwo spełnia on także przez wskazanie człowiekowi środków za pomocą, których ono się dokonuje. Są nimi: słuchanie Słowa Bożego, modlitwa osobista i wspólnotowa, sakramenty, które są prawdziwymi znakami i narzędziami pojednania. Wśród sakramentów we wspomnianym aspekcie na pierwszy plan wysuwa się sakrament pokuty². Papież Franciszek w bulli *Misericordiae vultus* ustanawiającej Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia podkreśla: „Z przekonaniem na nowo kładziemy w centrum sakrament pojednania, ponieważ pozwala dotknąć nam wielkość miłosierdzia. Będzie to dla każdego penitenta źródłem prawdziwego pokoju wewnętrznego”³. Wyznanie grzechów podczas spowiedzi jest jedną z najbardziej intymnych relacji, która ma miejsce między człowiekiem i Bogiem. W Kościele katolickim spowiednik pełniąc „posługę jednania” (2 Kor 5,18), występuje w osobie Jezusa Chrystusa (*in persona Christi*), stając się jedynie świadkiem przebaczenia. By ten sakrament był owocny i ułatwiał grzesznikom otwarcie się na miłosierdzie Boga, prawo Kościoła rzymskokatolickiego zobowiązuje szafarza sakramentu pokuty do zachowania absolutnej tajemnicy sakramentalnej (*sigillum sacramentale*). Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia rozpoczęty 8 grudnia 2015 r. jest okazją do pochylenia się nad zagadnieniem tajemnicy i sekretu spowiedzi z punktu widzenia trzech głównych konfesji chrześcijańskich: katolickiej, prawosławnej i protestanckiej.

¹ IOANNES PAULUS PP II, *Adhortatio Apostolica Reconciliatio et paenitentiae* 8, AAS 77 (1985), 200–201.

² Por. *tamże*.

³ FRANCISCUS, *Bulla de iubilaeo extra ordinario indicendo, Misericordiae vultus* 17, http://w2.vatican.va/content/francesco/la/apost_letters/documents/papa-francesco_bolla_20150411_misericordiae-vultus.html (27.11.2015 r.).

1. Tajemnica i sekret spowiedzi w Kościele katolickim

Osoba ludzka i jej niezbywalna godność to pojęcia, które charakteryzują myśl teologiczną i filozoficzną opartą na chrześcijańskich wartościach. Człowiek jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła wyznaczoną przez samego Chrystusa. Prawo kanoniczne zajmuje się człowiekiem jako podmiotem obowiązków i praw. Prawodawca w kan. 96 stanowi, iż zdolność prawną we wspólnocie Kościoła osoba fizyczna nabywa z chwilą przyjęcia sakramentu chrztu⁴. Relacja osobowa, jaka dokonuje się w sakramencie pokuty i pojednania ma na celu oddanie Bogu chwały i otwarcie penitenta na łaskę sakramentu. Istotnym elementem pokuty jest nawrócenie się do Boga całym sercem, zerwanie z grzechem oraz postanowienie zmiany życia. Pojednanie z Bogiem i Kościołem, które jest owocem pokuty, wzmacnia poczucie godności człowieka grzesznego. Elementy spowiedzi posiadają wymiar personalny, ukazując troskę o dobro osoby. Szczególnej ochronie człowieka ma służyć bezwzględny nakaz zachowania tajemnicy i sekretu spowiedzi, który prawodawca zawarł w kan. 983 §§ 1–2 KPK oraz kan. 733 §§ 1–2 KKKW⁵.

Tajemnica i sekret spowiedzi stanowią uprawnienie szczególne w odniesieniu do ogólnego prawa wiernych do dobrego imienia i własnej intymności: „Nikomu nie wolno bezprawnie naruszać dobrego imienia, które ktoś posiada, ani też naruszać prawa każdej osoby do ochrony własnej intymności” (kan. 220 KPK). Kapłan sprawując sakrament pokuty i pojednania poznaje najbardziej prywatne sprawy drugiego człowieka i jak podkreśla B.W. Zubert, „wnika niejako w jądro jego intymności”⁶. Dlatego też „kapłanowi, który przyjmuje spowiedź sakramentalną, zakazuje się, bez żadnych wyjątków, ujawniać tożsamości penitenta i jego win. Gdy chodzi o grzechy ciężkie, kapłan nie może o nich wspominać nawet w sposób ogólny. W przypadku grzechów powszednich nie wolno mu absolutnie wyjawiać ich rodzaju, a tym bardziej mówić o konkretnym czynie”⁷. Zgodnie z nauczaniem zawartym w Katechizmie Kościoła Katolickiego kapłan nie może także „wykorzystywać wiadomości o ży-

⁴ Por. kan. 96; *Ioannes Paulus* PP II, *Litterae Encyclicae Redemptor hominis* 14, AAS 71 (1979), 284; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, w: *Pro iure et vita. Wybór pism*, red. E. SZCZOT, Lublin 2005, 639; R. SOBAŃSKI, *Osoby fizyczne i prawne*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, *Księga I. Normy ogólne*, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2003, 164–166.

⁵ Por. KKK 1431; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 639–640; A. DERDZIUK, *Tajemnica spowiedzi wobec penitenta*, w: *Sakrament pokuty wobec problemów współczesności*, red. K. GŁOMBIK, Opole 2011, 241.

⁶ B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 640.

⁷ JAN PAWEŁ II, *Tajemnica spowiedzi świętej*, przemówienie do członków Penitencjarii Apostolskiej 12.03.1994 r., OsRomPol 15 (1994) nr 5, 21.

ciu penitentów, jakie uzyskał w czasie spowiedzi. Tajemnica ta, która nie dopuszcza żadnych wyjątków, nazywa się «pieczęcią sakramentalną», ponieważ to, co penitent wyznał kapłanowi, zostaje «zapieczętowane» przez sakrament⁸. „Spowiednik jako sługa Boży wiedząc, że poznał tajniki sumienia swojego brata, zobowiązany jest jak najdokładniej zachować tajemnicę sakramentalną⁹. Zachowanie tajemnicy spowiedzi należy do podstawowych obowiązków szarfarza sakramentu pokuty¹⁰. Norma zawarta w kan. 983 KPK, jak i w kan. 733 KKKW ma charakter bezwzględny, tzn. *sigillum sacramentale* jest absolutna, permanentna i nienaruszalna¹¹.

1.1. Źródło tajemnicy sakramentalnej

Źródłem tajemnicy sakramentalnej jest prawo: naturalne, pozytywne prawo Boże oraz prawo kościelne. Prawo naturalne jest jednym z najważniejszych źródeł prawa kanonicznego. Podstawą *ius canonicum* jest wola prawodawcy – Boga lub człowieka. Dlatego też normy prawne objawione przez Boga każdemu człowiekowi bez względu na przekonania religijne i wpisane w jego naturę nazwane są prawem naturalnym¹². Zobowiązanie zachowania tajemnicy wynika z prawa naturalnego, gdyż między penitentem a spowiednikiem dochodzi do *quasi* umowy, w myśl której penitent składa swoje wyznanie grzechów, mając jednocześnie zagwarantowaną absolutną tajemnicę. Zachodzi tu zobowiązanie, które wynika z zasady sprawiedliwości¹³. Tajemnica spowiedzi chroni wewnętrzną sferę penitenta i ze swej natury nie może być publiczna. Jak podkreśla M. Wielec, „założenia prawa naturalnego są pierwotnymi podstawami istnienia tajemnicy spowiedzi. Tajemnica spowiedzi jest sama w sobie wyrazem wolności człowieka do wyznania i do wolności sumienia w jego życiu religijnym, dlatego też podstawą obowiązywania i respektowania tajemnicy spowiedzi w porządku prawa kanonicznego jest w pierwszej kolejności prawo natury (tzw. prawo przyrodzone)”¹⁴.

Prawodawca kościelny ogłaszając normy prawa kanonicznego oparte na prawie Bożym, staje się przekazicielem woli Bożej względem wspólnoty Kościoła.

⁸ KKK 1497.

⁹ *Rytuał Rzymski. Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2002, 10 d, 20.

¹⁰ Por. J.S. PŁATEK, *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, Częstochowa 2001, 379; A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, Opole 1992, 126.

¹¹ Por. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 644.

¹² Por. M. WIELEC, *Zakres dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*, Warszawa 2012, 61.

¹³ Por. A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, 126.

¹⁴ M. WIELEC, *Zakres dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*, 62.

Normy pozytywnego prawa Bożego zawarte w Objawieniu wiążą cały Kościół wraz z najwyższym prawodawcą¹⁵. Prawo Boże odnoszące się do tajemnicy sakramentalnej zawiera się *implicite* w ustanowieniu sakramentu pokuty i pojednania przez Chrystusa, który przekazując Apostołom i ich następcom władze odpuszczania grzechów nie chciał zniesławić dobrego imienia pokutującego (por. J 20,22-23)¹⁶. M. Wielec zaznacza, iż „nauka prawa kanonicznego mocno podkreśla wzajemne powiązania tajemnicy spowiedzi z sakramentem pokuty, wyraźnie wskazując na nierozzerwalność oraz bezpośredniość ich wzajemnej zależności. Tajemnica spowiedzi jest warunkiem *sine qua non* samej spowiedzi. Tajemnica spowiedzi jest włączona w charakter tego sakramentu”¹⁷. M. Pastuszko natomiast artykułuje, że „przykazanie dotyczące tajemnicy spowiedzi jest konsekwencją samego sakramentu. (...) Przykazanie o spowiedzi należy wypełnić z prawa Bożego i człowiek nie może być zwolniony od tego przykazania ani żadną dyspensą, ani rozkazem ludzkim, tak też nigdy nie może być zmuszony ani upoważniony do wyjawienia czegoś ze spowiedzi”¹⁸.

Prawne konotacje tajemnicy spowiedzi swoje uzasadnienie mają nie tylko w normach prawa kościelnego, ale także w systemach prawa naturalnego oraz pozytywnego prawa Bożego. Potwierdzeniem tej tezy jest istnienie instytucji dyspensy w systemie prawa kanonicznego. Zgodnie z kan. 85 KPK polega ona na rozluźnieniu prawa czysto kościelnego. Gdyby tajemnica spowiedzi swoje źródło miała tylko i wyłącznie w prawie kanonicznym to istniałaby możliwość uzyskania dyspensy. W stosunku do *sigillum sacramentale* takiej możliwości nie ma¹⁹. Zachowanie tajemnicy sakramentalnej wynika także z tytułu wiary, której celem jest strzeżenie intymnej relacji między Bogiem a człowiekiem²⁰.

1.2. Podmiot tajemnicy sakramentalnej

Kościół od starożytności podkreślał potrzebę zachowania tajemnicy sakramentalnej²¹. Pierwszą normę prawną, która odnosiła się do Kościoła powszechnego, wydał Sobór Laterański IV (1215 r.)²². Podmiotem tej ustawy kościelnej stał się

¹⁵ Por. *tamże*, 62.

¹⁶ Por. M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, Kielce 2004, 387.

¹⁷ M. WIELEC, *Zakres dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*, 63.

¹⁸ M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 384.

¹⁹ Por. M. WIELEC, *Zakres dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*, 65–66.

²⁰ Por. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 648.

²¹ Por. M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 379–386; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 640–644; A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, 127.

²² „Niech [kapłan] bezwarunkowo wystrzega się, by słowem czy znakiem lub innym sposobem nie zdradzał pod jakimś względem grzesznika. Jeśli zaś będzie potrzebował roztropnej rady, niech

spowiednik-kapłan, gdyż tylko on był uważany za ważnego szafarza sakramentu pokuty. Sobór Laterański IV nie wspomina nic o innych podmiotach zobowiązanych do zachowania tajemnicy. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. normował obowiązek zachowania tajemnicy spowiedzi w kanonach 889 i 2369. Pierwsza norma prawna nakładała obowiązek zachowania *sigillum sacramentale*, a druga ustalała sankcje karne za niezachowanie tajemnicy²³. Do zachowania tajemnicy sakramentalnej zgodnie z normami dawnego prawa z 1917 r. zobowiązany był nie tylko spowiednik, ale również tłumacz, przełożony kościelny, inne osoby, które w jakikolwiek inny sposób poznały wyznanie grzechów, teolog lub kapłan konsultowani za zgodą penitenta. Tajemnicą sakramentalną objęte były także pisma kierowane do Penitencjarni Apostolskiej, biskupa lub innego przełożonego²⁴. Obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. jest bardziej precyzyjny w określeniu podmiotu zobowiązanego do zachowania tajemnicy sakramentalnej. Termin *sigillum* użyty w kan. 983 § 1 odnosi się tylko i wyłącznie do spowiednika, natomiast do tłumacza i pozostałych osób, którzy w jakikolwiek sposób dowiedzieli się o materii spowiedzi prawodawca w kan. 983 § 2 używa terminu *secretum*²⁵. Użyte w paragrafie pierwszym omawianego kanonu słowo *nefas* wskazuje na specjalną relację do Boga²⁶. Św. Tomasz z Akwinu w *Summie teologicznej* zapisał, że „spowiednik słucha wyznania grzechów jak Bóg (*ut Deus*)”²⁷. Velasio

ostrożnie się poinformuje, bez wskazania osoby. Kto by bowiem odważył się wyjawić grzech wyznany sobie w sądzie pokuty, ten nie tylko powinien być, jak nakazujemy, złożony z kapłańskiego urzędu, ale także zamknięty w surowym klasztorze dla czynienia pokuty aż do śmierci”. CONCILIUM LATERANENSE IV, *Constitutiones*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, opr. A. BARON, H. PIETRAS, t. 2, Kraków 2002, 260–261.

²³ Por. F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Opole 1958, 47; TENŻE, *Prawo kanoniczne podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958, 567–570; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 642–643.

²⁴ Por. M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 388–389.

²⁵ Kan. 983 KPK: § 1 *Sacramentale sigillum inviolabile est; quare nefas est confessario verbis vel alio quovis et quavis modo de causa aliquatenus prodere paenitentem. § 2. Obligatione secretum servandi tenentur quoque interpretes, si detur, necnon omnes alii ad quos ex confessione notitia peccatorum quoquo modo pervenerit*. Tłumaczenie kan. 983 § 2 na język polski nie jest poprawne. W wydaniu Pallothinum z 1984 r. czytamy: „Obowiązek zachowania tajemnicy ma także tłumacz, jeśli występuje, jak również wszyscy inni, którzy w jakikolwiek sposób zdobyli ze spowiedzi wiadomości o grzechach”. W oryginale łacińskim mamy jednak rozróżnienie między *sigillum*, które odnosi się do kapłana, a *secretum*, które odnosi się do tłumacza oraz innych osób. Tłumacz tekstu łacińskiego zasugerowany był z pewnością treścią kan. 889 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. Por. CIC, can. 889 § 2; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 397; A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, 127–128.

²⁶ Por. J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009, 653. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. „używa pojęcia *nefas est* dla wyrażenia zakazu zachowania, które nie jest przestępstwem w technicznym tego słowa znaczeniu”. Słowo *nefas* w Kodeksie Jana Pawła II występuje cztery razy w następujących kanonach: kan. 927, kan. 983 § 1, kan. 1026, kan. 1190 § 1. Por. K. NYKIEL, *Przyczyny i procedura wydalania duchownych według norm i praktyki Kongregacji Nauki Wiary*, PK 54 (2011) 3–4, 40.

²⁷ TOMASZ Z AKWINU, *Summa theologica III*, Suppl. Q. XI, a. 1 ad 2.

de Paolis stwierdza, że szafarz sakramentu pokuty „słucha wyznania grzechów w zakresie Bożym (*in foro Dei*)”²⁸. Bo chociaż sam Bóg odpuszcza grzechy, to jednak dokonuje tego przez posługę Kościoła. Dlatego też wszystko, co spowiednik usłyszał w zakresie Bożym musi pozostać w zakresie Bożym. Zakres ten jest bowiem wyłączony spod ingerencji człowieka²⁹.

Prawodawca w kan. 983 §§ 1–2 wyraźnie rozróżnił tajemnicę spowiednika od sekretu tłumacza i innych ludzi, którzy w jakikolwiek sposób poznali sakramentalne wyznanie grzechów. Sekret spowiednika jest „pod pieczęcią”, gdyż poznał on grzechy, działając w sferze Boga. Sekret tłumacza oraz innych ludzi, którzy poznali materię spowiedzi, rodzi zobowiązanie wynikające z prawa naturalnego, potwierdzonego przez Kościół. Materia sekretu jest taka sama, jednak spowiednik działa na forum Boga, a tłumacz oraz inni ludzie znający wyznanie grzechów na forum ludzkim³⁰.

Podmiotem zobowiązanym do zachowania tajemnicy sakramentalnej (*sigillum sacramentale*) jest jedynie spowiednik, czyli kapłan, który przyjmuje wyznanie grzechów celem udzielenia absencji, niezależnie od tego, czy subiektywnie, w sposób formalnoprawny jest do tego upoważniony czy nie. Podmiotem jest kapłan, który ma uprawnienie do spowiadania, chociażby tylko uzupełnione na mocy kan. 144 §§ 1–2. Zachowanie tajemnicy obowiązuje także kapłana rozgrzeszającego wiernego w niebezpieczeństwie śmierci, gdyż działa legalnie udzielając absencji na mocy kan. 976. *Sigillum sacramentale* obowiązuje kapłana również wtedy, gdy nie zostało udzielone rozgrzeszenie, gdyż decydująca jest wola sakramentalnej spowiedzi. Tajemnica ta jest trwała. Obowiązuje zawsze i wszędzie, nawet po śmierci penitenta. Jest to obowiązek absolutny wynikający ściśle z posługi uświęcania, od którego szafarza sakramentu nie może nikt zwolnić, nawet papież. Kościół od tego obowiązku nigdy nie dyspensował ani dyspensować nie może. Tajemnica spowiedzi jest nienaruszalna (*sigillum sacramentale inviolabile est*). Nie wolno więc spowiednikowi naruszać jej słowem, czynem, znakiem czy w jakikolwiek inny sposób, z jakiegokolwiek powodu, nawet dla ratowania życia własnego lub cudzego, a także dla udaremnienia czy przeciwdziałania przestępstwu³¹. W ramach relacji interper-

²⁸ V. DE PAOLIS, *Obligatio servandi sigillum sacramentale et secretum ac prohibition usus scientiae acquisitae in confessione*, „Periodica de re morali canonica liturgica” 79 (1990) nr 1–2, 191.

²⁹ POR. A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, 128; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 395; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 644; J.S. PŁATEK, *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, 379; J. KASZTELAN, *Sprawowanie sakramentu pokuty*, Kraków 1992, 125.

³⁰ POR. V. DE PAOLIS, *Obligatio servandi sigillum sacramentale et secretum*, 190–192; A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, 129–130.

³¹ POR. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 644–645; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 397; M. PASTUSZKO, *Chrześcijanin jako penitent*, PK 39 (1996) 3–4, 89; J. KRUKOWSKI, *Sakrament pokuty*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2: *Uświęca-*

sonalnej, jaka zachodzi między spowiednikiem a penitentem, istnieje jednak możliwość złagodzenia obowiązku milczenia, gdyż tajemnica ta służy przede wszystkim dobru penitenta i tylko on może poza spowiedzią rozmawiać o materii sakramentu pokuty. Jeśli penitent z własnej inicjatywy podejmie rozmowę ze spowiednikiem o przedmiocie sakramentu pokuty, to tym samym daje upoważnienie do posłużenia się wiedzą zaczerpniętą ze spowiedzi „tu i teraz”, w tej jedynej konkretnej sytuacji. Choć ta opinia jest prawie powszechna wśród kanonistów, to jednak razi swoją kazuistyką i stosowanie jej może podważyć zaufania do kapłana i zniechęcać wiernych do korzystania z sakramentu pokuty. „Bardziej słuszne przeto i godne polecenia wydaje się inne rozwiązanie, co zauważa B.W. Zubert, a mianowicie przedstawienie spowiednikowi od nowa problemu mającego być przedmiotem konsultacji czy rozstrzygnięcia”³².

Prawodawca kościelny świadom wielkiego znaczenia tajemnicy sakramentalnej oraz możliwości jej nadużycia wprowadza w kan. 984 § 1 bezwzględny zakaz korzystania z wiedzy uzyskanej podczas spowiedzi nawet przy wykluczeniu zdrady tajemnicy spowiedzi. „Bezwzględny zakaz korzystania z wiedzy osiągniętej na spowiedzi mógłby się wydawać nierozumny, pisze M. Pastuszko, gdyby na przykład zabraniał spowiednikowi poprawiania się z jego błędów czy grzechów”³³. Dlatego też prawodawca nie zezwala na korzystanie z wiadomości uzyskanych w sakramencie pokuty tylko wtedy, gdy łączy się to ze szkodą dla penitenta. Kapłan sprawujący sakrament pokuty nie może w żaden sposób dopuścić, aby u penitenta zrodziło się jakiegokolwiek podejrzenie w tym zakresie. Spowiednik wobec spowiadającego się wiernego musi się więc tak zachowywać jakby nic o nim nie wiedział³⁴. Norma zawarta w kan. 984 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. jest prawie że identyczna z normą zawartą w kan. 890 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.³⁵. Dlatego spowiednik nie może odmówić Komunii św. penitentowi nawet wtedy, gdy wie, że nie jest on odpowiednio dysponowany, a także musi asystować przy sakramencie małżeństwa, w sytuacji, gdy jest ono zawierane nieważnie.

jące zadanie Kościoła, red. TENZE, Poznań 2011, 167; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3, red. TENZE, W. GÓRALSKI, F. PRZYTUŁA, J. BAKALARZ, Lublin 1986, 163.

³² B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 645; por. J.S. PŁATEK, *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, 379.

³³ M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 409.

³⁴ Por. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, s.654; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, s.164; obszerniej na temat zakazu korzystania z wiedzy zdobytej podczas spowiedzi: M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 404–410.

³⁵ Por. F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, 47.

Obecny Kodeks Prawa Kanonicznego w przeciwieństwie do Kodeksu z 1917 r. odnosi termin *sigillum sacramentale* tylko i wyłącznie do spowiednika. Inne osoby w myśl kan. 983 § 2 zobowiązane są jedynie do zachowania *secretu*. Na pierwszym miejscu do zachowania sekretu zobowiązany jest tłumacz. Prawodawca w kan. 990 stanowi: „nikomu nie zabrania się spowiadać za pośrednictwem tłumacza, z wykluczeniem wszakże nadużyć i zgorzenia i zachowaniem przepisu kan. 983 § 2”. Z treści wspomnianego kanonu możemy domniemywać, że penitent może posłużyć się tłumaczem w sytuacji, gdy zaistnieje odpowiednia przyczyna, którą jest brak znajomości języka, jakim posługuje się kapłan przyjmujący wyznanie grzechów lub trudności z wypowiedzeniem grzechów w przypadku osób głuchoniemych. W takich przypadkach szafarz sakramentu nie może zabronić spowiedzi z udziałem tłumacza. Jest to jednak zawsze środek nadzwyczajny. O spowiedzi za pośrednictwem tłumacza decyduje sam penitent, do którego należy także wybór odpowiedniej osoby godnej zaufania. Spowiednik ma jedynie za zadanie ocenić czy tłumacz jest osobą pewną oraz powinien zadbać, czy spowiedź w takiej formie nie spowoduje nadużyć lub zgorzenia. Z tego też powodu spowiedź za pośrednictwem tłumacza z zasady odbywa się w odpowiednim miejscu, poza konfesjonałem znajdującym się w kościele lub kaplicy. Tłumacz przed rozpoczęciem sprawowania sakramentu pokuty w tej formie powinien zostać pouczony o obowiązku zachowania sekretu oraz o karach, które grożą za bezpośrednie lub pośrednie naruszenie sakramentalnego milczenia³⁶.

Wiadomości o grzechach, oprócz spowiednika i tłumacza, może posiadać także przełożony kościelny lub kapłan obdarzony specjalnym uprawnieniem. Przypadek taki może mieć miejsce, gdy spowiednik zgodnie z kan. 1357 § 1–2 chce uwolnić penitenta od kary ekskomuniki lub interdyktu *latae sententiae* jeszcze niedeklarowanej, w przypadku nagłym lub gdy spowiadającemu się trudno jest pozostawać w stanie grzechu ciężkiego przez czas konieczny, by uzyskać zwolnienie z zaciągniętych kar od kompetentnego przełożonego. Szafarz sakramentu rozgrzeszając w takiej sytuacji, zobowiązuje penitenta, by w ciągu miesiąca wniósł rekurs do przełożonego lub kapłana obdarzonego takimi kompetencjami pod karą reinydencji. W myśl kan. 1357 § 3 wierny rozgrzeszony w niebezpieczeństwie śmierci i uwolniony z cenzury wymierzonej aktem sądowym lub administracyjnym albo deklarowanej, a także zastrzeżonej Stolicy Apostolskiej po wyzdrowieniu również ma obowiązek zwrócić się do odpowiedniego przeło-

³⁶ Por. kan. 990 KPK; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 645–646; J. KRUKOWSKI, *Sakrament pokuty*, 174–175; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, 163–164; Więcej na temat udziału tłumacza podczas spowiedzi: M. PASTUSZKO, *Chrześcijanin jako penitent*, 147–148; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 517–519.

zonego po odpowiednie zlecenia. Ten, który w ten sposób poznał grzechy, jest zobowiązany zachować sekret spowiedzi³⁷.

Obowiązek zachowania sekretu spoczywa także na teologu lub kanonik, lub każdym innym kapłanie, którzy konsultowani są przez spowiednika za zgodą penitenta. Ścisły obowiązek prawny zachowania sekretu posiadają także wszyscy, którzy podstępem, celowo lub okazjonalnie np. znajdując się blisko konfesjonau, usłyszeli wyznanie grzechów bądź ze stawianych pytań, odpowiedzi lub udzielanych pouczeń mogą wnioskować rodzaj grzechów, ich liczbę lub jakość. Sekretem związane są także osoby, które poznały grzechy wskutek złamania tajemnicy sakramentalnej lub sekretu spowiedzi bądź znalazły kartkę z zapisanymi grzechami (praktyka stosowana przez dzieci i osoby niepełnosprawne umysłowo). „Zawsze jednak, zaznacza B.W. Zubert, musi zachodzić związek poznawczy między znajomością grzechu (-ów) a źródłem ich poznania – *ex confessione*”³⁸.

Z kan. 983 §§ 1–2 KPK wynika, że wszyscy, którzy w jakikolwiek sposób poznali treść intymnego wyznania sakramentalnego, są zobligowani do zachowania tajemnicy bądź sekretu spowiedzi. Jedyne penitent nie jest zobowiązany do jej przestrzegania, ponieważ jest to obowiązek ustanowiony dla ochrony jego niezbywalnych praw. Praktycznie jednak powinien on strzec tego, co usłyszał podczas spowiedzi. Nie powinien rozmawiać lub poddawać krytyce wypowiedzi spowiednika, które tylko dla niego były przeznaczone. Zasada ta wynika z samego charakteru sakramentu pokuty, z obowiązku swoistej wzajemności i lojalności wobec spowiadającego kapłana³⁹.

Najpoważniejszym obowiązkiem (*gravissima obligatio*) spowiednika jest zachowanie tajemnicy sakramentalnej. Prawo kanoniczne chroni tajemnicę sakramentalną w dwojaki sposób: przez zagrożenie jej naruszenia bardzo poważną sankcją karną oraz przez pozbawienie szafarza sakramentu zdolności świadczenia w procesie kościelnym.

Naruszenie tajemnicy sakramentalnej jest przestępstwem zagrożonym sankcjami kanonicznymi. Kapłan naruszający bezpośrednio tajemnicę spowiedzi podlega ekskomunice *latae sententiae* zastrzeżonej Stolicy Apostolskiej. W przypadku przestępstwa pośredniej zdrady tajemnicy sakramentalnej prawo kościelne przewiduje karę *ferendae sententiae*, (kan. 1388 § 1 KPK), którą na mocy motu

³⁷ Por. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 646; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 397–398; J. SYRYJCZYK, *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2008, 302–308.

³⁸ B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 646. Por. J. KASZTELAN, *Sprawowanie sakramentu pokuty*, 125; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 398.

³⁹ Por. J. KASZTELAN, *Sprawowanie sakramentu pokuty*, 126; A. DRÓZDZ, *Sakrament pojednania z Bogiem i Kościołem. Teologia moralna szczegółowa*, Tamów 1994, 115; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 646; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 398–399.

proprio *Sacramentorum sanctitatis tutela* z dnia 30 czerwca 2001 r. oraz Norm znowelizowanych w dniu 21 maja 2010 r. wymierza Kongregacja Nauki Wiary⁴⁰. Natomiast tłumacz oraz inni, którzy w jakikolwiek sposób poznali wyznanie grzechów, w przypadku naruszenia sekretu spowiedzi, zgodnie z kan. 1388 § 2 KPK winni być ukarani sprawiedliwą karą nie wyłączając ekskomuniki⁴¹. Tajemnica sakramentalna podlega także ochronie procesowej. Prawodawca w kan. 1550 § 2, °2 KPK stanowi, iż za niezdolnych do składania zeznań w kościelnym procesie sądowym należy uznać „kapłanów w odniesieniu do wszystkiego, co poznali z sakramentalnej spowiedzi, chociażby penitent prosił o ujawnienie tego; co więcej, tego, co przez kogokolwiek i w jakikolwiek sposób zostało usłyszane z okazji spowiedzi, nie można w sądzie przyjąć nawet jako śladu prawdy”. Kapłan-spowiednik nie może niczego ujawniać, co było materią sakramentu pokuty, chociażby prawdziwa spowiedź się nie odbyła lub penitent nie był dysponowany do otrzymania rozgrzeszenia albo sam prosił szafarza sakramentu o zeznania⁴². Niezdolność spowiednika do występowania w roli świadka należy rozumieć jako prawną niedopuszczalność powołania go na świadka i niemożność wykorzystania ewentualnych zeznań. Nawet gdyby doszło do wypowiedzi sądowej kapłana, podlega ona absolutnemu zakazowi wykorzystania i nie posiada żadnego znaczenia prawnego. Z dyspozycji kan. 1550 § 2, 2 KPK wolno wnioskować, że także tłumacz i inne osoby będące podmiotem obowiązku zachowania sekretu spowiedzi, pozbawione są procesowej zdolności składania zeznań. Świadczą o tym jednoznaczne terminy użyte przez prawodawcę: „co przez kogokolwiek” i „w jakikolwiek sposób”. Wiedza uzyskana podczas spowiedzi nie posiada żadnej wartości dowodowej w kościelnym procesie sądowym. A przesłuchanie świadka wbrew kan. 1550 § 2, 2 KPK powoduje nieważność aktu sądowego oraz nieważność wyroku⁴³.

Należy wspomnieć, iż ustawodawstwo Rzeczypospolitej Polskiej uwzględnia *sigillum sacramentale*. Zakaz przesłuchiwania spowiednika co do faktów i spraw, o których dowiedział się podczas sprawowania sakramentu pokuty, uwzględniony jest wśród bezwzględnych zakazów dowodowych. Bezwzględny zakaz dowodowy dotyczy postępowania karnego (art. 178 pkt 2 Kodeks postępowania

⁴⁰ Por. IOANNES PAULUS PP II, *Litterae apostolicae motu proprio datae quibus Normae de gravioribus delictis Congregationi pro Doctrina Fidei reservatis promulgarur*, AAS 93 (2001), 737–739; CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Normae de gravioribus delictis*, art. 4, AAS 102 (2010), s.422–423,

⁴¹ Por. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 649; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, 164.

⁴² Por. R. SZTYCHMILER, *Proces sporny*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2007, 204–205. B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 649.

⁴³ Por. P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, s.164; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, 653; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 396.

karnego) oraz procedury administracyjnej (art. 82 pkt 3 Kodeks postępowania administracyjnego). Na gruncie procedury cywilnej duchownemu przysługuje jedynie prawo odmowy zeznań, co do wiadomości poznanych podczas spowiedzi (art. 261 § 2 Kodeks postępowania cywilnego). Zakazy dowodowe odnoszą się także do osób, które utraciły stan duchowny zgodnie z przepisami kościelnymi⁴⁴. B. Rakoczy podkreśla jednak, że „choć art. 261 Kodeksu postępowania cywilnego daje duchownemu prawo do odmowy zeznań, z którego duchowny może nie skorzystać, to sąd nie powinien takich zeznań przyjąć”⁴⁵. Ochrona tajemnicy spowiedzi nie obejmuje wiadomości, które kapłan uzyskał w związku z pełnieniem funkcji duszpasterskiej poza sakramentem pokuty, np. podczas rozmowy duchownej niebędącej spowiedzią. Należy jednak przyjąć, iż takie wiadomości przekazywane są duchownemu przez wiernego w warunkach, które rodzą zobowiązanie do zachowania tajemnicy. W takim przypadku zastosowanie znajdują unormowania dotyczące tajemnicy zawodowej⁴⁶.

1.3. Przedmiot tajemnicy sakramentalnej

Tajemnicą sakramentalną objęta jest całość wydarzenia, które rozgrywa się między penitentem a Chrystusem, którego pośrednikiem jest spowiednik. Z analizy kan. 983 § 1 i 984 § 1 KPK wolno wnioskować, że prawodawca zakazuje w sposób bezwzględny ujawniania poznanych na spowiedzi okoliczności uciążliwych dla penitenta. Materia tajemnicy i sekretu spowiedzi jest identyczna a stanowi ją treść wypowiedzi penitenta podczas sakramentu pokuty. Rozróżnia się przedmiot istotny, który może być bezpośredni lub pośredni oraz przedmiot akcydentalny. W bezpośredni zakres tajemnicy sakramentalnej wchodzi wszystkie grzechy penitenta, śmiertelne i powszednie, publiczne i tajne, które zostały wyznane w celu uzyskania abszolucji, jak również wszystko, co penitent wyznał

⁴⁴ Por. Ustawa z 6 czerwca 1997 r. *Kodeks postępowania karnego* art. 178 pkt 2 (Dz.U. 1997, nr 89, poz. 555 z późniejszymi zmianami); Ustawa z 14 czerwca 1960 r. *Kodeks postępowania administracyjnego* art. 83 pkt 3 (Dz.U. 960, nr 30, poz. 168 z późniejszymi zmianami); Ustawa z 17 listopada 1964 r. *Kodeks postępowania cywilnego* art. 261 § 2 (Dz.U. 1964, nr 43, poz. 296 z późniejszymi zmianami); A. MEZGLEWSKI, H. MISZTAŁ, P. STANISZ, *Prawo wyznaniowe*, wyd. 3, Warszawa 2011, 293–294; R. SZTYCHMILER, *Proces sporny*, 205; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, 164; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 396. Wymienione obwarowania prawne są wyrazem zagwarantowanej w Konstytucji wolności religii i kultu. Por. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z 2 kwietnia 1997 r., art. 53 ust. 2 (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

⁴⁵ B. RAKOCZY, *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*, „Przegląd Sądowy” (2003) nr 11–12, 136.

⁴⁶ Por. *Kodeks postępowania karnego* art. 180 § 1; *Kodeks postępowania cywilnego* art. 261 § 2; *Kodeks postępowania administracyjnego* art. 83 § 2; A. MEZGLEWSKI, H. MISZTAŁ, P. STANISZ, *Prawo wyznaniowe*, 294. Więcej na temat zakazu dowodowego tajemnicy spowiedzi: M. WIELEC, *Zakres dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*, 143–222.

spowiednikowi, a także nałożenie zadośćuczynienia. Przedmiotem pośrednim tajemnicy sakramentalnej jest wszystko, co penitent podał jako wyjaśnienie swych grzechów, wszystkie okoliczności konieczne, pożyteczne lub nawet zbędne, z wyjątkiem okoliczności, które są publicznie znane. Przedmiot akcydentalny stanowią mogą fizyczne lub psychiczne braki penitenta poznane tylko ze spowiedzi (np. skrupulanctwo, nieprawo pochodzenie) oraz jego grzechy popełnione w czasie spowiedzi.

Próba ograniczenia przedmiotu tajemnicy sakramentalnej tylko do wyznaczonych grzechów pozbawiona jest podstaw prawnych. Uciążliwości dla penitenta, o których wspomina prawodawca w kan. 984 § 1 KPK należy rozumieć szeroko, a więc nie tylko grzechy, ale wszystko, co jest dla niego przykre, co mogłoby zniesławić jego dobre imię, co jest niedogodnością. Biorąc pod uwagę normę kan. 983 § 1 KPK, która zabrania spowiednikowi zdradzić penitenta w czymkolwiek wszelkie dyskusje mające na celu rozróżnienie w materii sakramentu pokuty okoliczności, które ewentualnie mogłyby zostać ujawnione, są bezpodstawne, niewłaściwe i uwłaczają godności penitenta i świętości sakramentu⁴⁷.

1.4. Tajemnica i sekret spowiedzi w katolickich Kościołach wschodnich

W zakresie sprawowania sakramentu pokuty i pojednania Kodeks Katolickich Kościołów Wschodnich uwzględniając tradycję wschodniego chrześcijaństwa, przewiduje takie same warunki co do ważności i godziwości oraz takie same normy dotyczące podmiotów zobowiązanych do zachowania tajemnicy i sekretu spowiedzi jak analogiczne kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Również zakres przedmiotowy zachowania *sigillum* i *secretum* w obu kodeksach jest identyczny. W Kościele wschodnim bardzo surowo przestrzegane są przepisy dotyczące zachowania tajemnicy spowiedzi⁴⁸. Różnice, jakie istnieją w międzyobrzędkowej dyscyplinie pokutnej w Kościele Katolickim, dotyczą jedynie możliwości ograniczania rozgrzeszania pewnych obiektywnie ciężkich grzechów

⁴⁷ Por. T. RAKOCZY, *Ochrona tajemnicy spowiedzi. Zakaz wyjawiania okoliczności uciążliwych dla penitenta*, „Annales Canonici” 7 (2011), 133–137; B.W. ZUBERT, *Sacramentale sigillum inviolabile est*, s.646–647; A. MARCOL, *Pokuta i sakrament pokuty*, 129; J. KRUKOWSKI, *Sakrament pokuty*, 167; M. PASTUSZKO, *Chrześcijanin jako penitent*, 89–90; M. PASTUSZKO, *Sakrament pokuty i pojednania*, 459–461; J.S. PŁATEK, *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania*, 380–381; J. KASZTELAN, *Sprawowanie sakramentu pokuty*, 126–128; A. DROZDŹ, *Sakrament pojednania z Bogiem i Kościołem*, 116–119.

⁴⁸ Por. L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika według prawa powszechnego Kościoła łacińskiego i prawa wspólnoty Katolickich Kościołów Wschodnich*, Lublin 2001, 281; L. ADAMOWICZ, *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Wschodnich*, Lublin 1999, 158–160; E. PRZEKOP, *Sakramenty święte w prawie Katolickich Kościołów Wschodnich*, Lublin 1979, 65; kan. 983 §§ 1–2 KPK i 733 §§ 1–2 KKKW, kan. 984 §§ 1–2 i 985 KPK i 734 §§ 1–3 KKKW.

(kościół wschodni w systemie penitencjarnym nie stosuje kar *latae sententiae*, posiada natomiast instytucję rezerwacji grzechów) oraz sposobu administrowania i sprawowania sakramentu pokuty i pojednania (formy rozgrzeszania, czasu i miejsca spowiedzi)⁴⁹.

2. Sakrament pokuty i tajemnica spowiedzi w perspektywie prawosławnej

W nauce Kościoła prawosławnego pokuta stanowi zasadniczy element życia chrześcijańskiego. W prawosławnym ujęciu pokuty ważną rolę odgrywa idea stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże, która bardzo mocno uwydatnia jedność stworzenia ze Stwórcą. Człowiek posiada w sobie wspólny pierwiastek z Bogiem, tj. ducha, który uzdalnia go do rozwoju. Ostatecznym celem tego rozwoju jest przebóstwienie. W wyniku grzechu pierworodnego obraz Boga w człowieku uległ zniekształceniu. Utracone zostało podobieństwo Boże. Dzięki łasce Chrystusa i pokucie „człowiek cielesny” przemienia się stopniowo „w człowieka duchowego”⁵⁰. Teologia prawosławna podkreśla zasadniczą rolę działania Bożego, nie umniejszając przy tym wysiłku i działania człowieka. Wschodnia tradycja chrześcijańska zna różne formy pokuty. Duże znaczenie przypisuje się ascezie i modlitwie, w której kładzie się nacisk na skupienie i wyciszenie wewnętrzne. Podobnie jak na Zachodzie, także na Wschodzie, do czynów pokutno-ascetycznych zalicza się także post, jałmużnę, pracę, pielgrzymowanie jako symbol wytrwałego poszukiwania Boga przez całe życie. W przeciwieństwie do Kościoła katolickiego tradycji łacińskiej liturgia Kościoła Wschodniego posiada

⁴⁹ Por. E. PRZEKOP, *Sakramenty święte w prawie Katolickich Kościołów Wschodnich*, 57–65; M. BLAŻA, *Jak spowiadać chrześcijan tradycji wschodniej?*, w: *Sztuka spowiadania. Poradnik dla księży*, red. J. AUGUSTYN, CYRAN, Kraków 2005, 325–338. Regulacja prawna wspólna dla wszystkich katolickich Kościołów Wschodnich kary wymierzone mocą samego prawa zastąpiła systemem grzechów zarezerwowanych. Z zasady wyrażonej w kan. 727 KKKW wynika, że rezerwację grzechów prawodawca traktuje jako ograniczenie władzy administrowania sakramentu pokuty. P. ERDO podkreśla, że „rezerwacja nie jest jakimkolwiek zakazem czy przywłaszczeniem władzy rozgrzeszania jakiś grzechów w danym przypadku, lecz ma zwykle charakter ogólny. Oznacza to, że rezerwacje kodeksowe są ustawami tak jak inne rezerwacje, które mogą być ustanowione za zgodą Synodu Biskupów Kościoła Patriarchalnego lub Rady Hierarchów kościoła metropolitarne-go czy Stolicy Apostolskiej, ale przez władzę własną Kościoła *sui iuris* przyjmują zwykle charakter ogólny i stają się ustawami partykularnymi. (...) Wynika stąd możliwość dyspensowania z takich ustaw w poszczególnych przypadkach”. P. ERDO, *Międzyobrzędkowa dyscyplina pokutna w Kościele Katolickim*, tłum. E. Biesok, w: *Ex plenitudine cordis*, red. E. SZCZOT, Lublin 2000, 25–29. Grzechy zarezerwowane Stolicy Apostolskiej to: bezpośrednie naruszenie tajemnicy spowiedzi i rozgrzeszenie współnika w grzechu przeciw czystości. Por. *tamże*, 26–27; kan. 728 § 1 KKKW. Biskupowi eparchialnemu zarezerwowany jest grzech aborcji po zaistnieniu skutku – kan. 728 § 2 KKKW.

⁵⁰ Por. J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, w: AK 70 (1977), 47–48; J.S. PŁATEK, *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, 304.

o wiele większe bogactwo form i nabożeństw pokutnych, które praktykowane są zwłaszcza w okresie wielkiego postu⁵¹.

Sakrament pokuty w Kościele prawosławnym, podobnie jak w Kościele katolickim, zaliczany jest do siedmiu sakramentów. Na Wschodzie pojmowanie sakramentu pokuty i pojednania przez długie wieki charakteryzowało się płynnością i brakiem jedności. Decydujące znaczenie w ustaleniu liczby siedmiu sakramentów, jak i w określeniu ich koncepcji jak np. materii i formy, co odnosi się także do sakramentu pokuty, miała księga metropolity kijowskiego P. Mohyły (ur. 1574, zm. 1647) *Confessio Fidei Orthodoxae*⁵². Spowiedź w prawosławiu nigdy nie była przedmiotem dokładnej i szczegółowej refleksji teologicznej i prawnej, jak to miało miejsce na Zachodzie w okresie rozwoju scholastyki, jak i w okresie poscholastycznym. Sakrament pokuty nie był także przedmiotem sporów i dyskusji w okresie reformacji i kontreformacji a nauka o zadośćuczynieniu nie wywarła na nim większego wpływu. Wspomniane okoliczności sprawiły, iż w prawosławiu uniknięto w dużej mierze jurydyzmu w ujęciu tego sakramentu⁵³. Koncepcja grzechu jest także wolna od zabarwienia prawnego. Grzech na Wschodzie postrzegany jest raczej jako choroba wymagająca leczenia niż jako przestępstwo, za które trzeba ponieść karę⁵⁴. Dlatego chrześcijanom wschodnim obca jest koncepcja sakramentu pojednania jako trybunału i jego praktyki jako wykonywania aktu sądowego. J. Pryszmont stwierdza, że „literatura prawosławna na temat sakramentu pokuty wolna jest zazwyczaj od zabarwienia jurydycznego w poruszanej problematyce. Przede wszystkim piśmiennictwo patrystyczne i bizantyjskie z tego okresu nosiło charakter moralny i ascetyczny, dotyczy to jednak również w dużej mierze wieków nowożytnych, a bez wątpienia widoczne jest i w publikacjach współczesnych”⁵⁵.

Ze względu na fakt, że katolicyzm i prawosławie posiadają wspólne dziedzictwo praktyki pokutnej niepodzielonego jeszcze Kościoła pierwszych wieków, to w obu Kościołach istnieje przekonanie, iż szafarzem sakramentu pokuty jest biskup i prezbiter. Od IV w. w Konstantynopolu znana była funkcja kapłana pełniącego funkcję penitencjarza. W X i XII w. w Kościele prawosławnym znana była praktyka wyznawania swoich grzechów przed mnichami nieposiadającymi

⁵¹ Por. J.S. PŁATEK, *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, 304–305; J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 49–50.

⁵² Por. J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 53.

⁵³ Por. P. EVDOKIMOV, *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Warszawa 2003, 310; J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 53.

⁵⁴ Por. M. BŁAZA, *Jak spowiadać chrześcijan tradycji wschodniej?*, 327; A.C. CALVIAS, *Życie sakramentalne*, w: *Prawosławie. Światło wiary i źródeł doświadczenia*, red. K. LEŚNIEWSKI, J. LEŚNIEWSKA, Lublin 1999, 195.

⁵⁵ J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 54.

świeceń kapłańskich. Zwyczaj ten był dość powszechny na Wschodzie w okresie wczesnego średniowiecza. Po okresie ikonoklazmu uznano go za nadużycie i stanowczo występowano przeciw tej praktyce⁵⁶.

W Kościele prawosławnym nie stawia się tak mocnego akcentu ma rozróżnienie między sakramentem a upoważnieniem, jak to ma miejsce w prawie kanonicznym Kościoła katolickiego⁵⁷. Istnieje ogólne przekonanie, że wszyscy kapłani na mocy przyjętych święceń posiadają władzę rozgrzeszania. Praktyka jednak różni się od teorii. Nie wszyscy kapłani mogą z przysługującej im władzy korzystać. Biskup, który jest głównym szafarzem sakramentu pokuty, może np. ze względu na zbyt młody wiek prezbitera lub brak przygotowania z jego strony wprowadzić pewne ograniczenia. W prawosławiu uważa się, że szczególnie predysponowani do sprawowania sakramentu pokuty i pojednania są kapłani zakonni⁵⁸.

Spowiedź w Kościele wschodnim niekatolickim ma w zasadzie charakter indywidualny jednego penitenta przed jednym kapłanem. Ogólna absolucja, podobnie jak w Kościele katolickim, jest uważana za coś wyjątkowego i praktykowana w sytuacjach nadzwyczajnych, np. w czasie wojny. Wyznanie grzechów odbywa się przed pulpitem, na którym umieszczona jest Ewangelia i krzyż. Tradycja Kościoła Wschodniego nie zna konfesjonałów zaopatrzonych w kratki. Spowiedź odbywa się na stojąco przed kapłanem. Sam rytuał modlitwy rozgrzeszenia jest bogatszy niż w Kościele katolickim tradycji łacińskiej. W Kościele prawosławnym znane są dwie formy rozgrzeszenia: błagalna zwana także deprekatorywną oraz rzadziej stosowana deklaratorywna. Podczas wypowiedzania formuły rozgrzeszenia kapłan nakłada na głowę stulę i prawą dłoń⁵⁹.

W teologii prawosławnej uznaje się istnienie kategorii grzechów śmiertelnych i ciężkich, lecz nie wnika się w ich szczegóły jak warunki, granice, ciężar. W praktyce spowiedniczej nie podkreśla się tak mocno rozróżnienia pomiędzy grzechem ciężkim a powszednim, pozostawiając to tajemnicy Bożego miłosierdzia. „Można więc powiedzieć, zaznacza J. Pryszmont, że spowiedź w Kościele

⁵⁶ Por. P. EVDOKIMOV, *Prawosławie*, 307; J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 54.

⁵⁷ Por. kan. 966 KPK oraz kan. 722 KKKW.

⁵⁸ Por. J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 55–56.

⁵⁹ Por. K. WARE, *Kościół prawosławny*, Białystok 2002, 321; K. BONDARUK, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Białystok 1987, 131; J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 58; J.S. PŁATEK, *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, 305. W XIII w. pod wpływem rozwoju teologii sakramentu pokuty na Zachodzie forma imperatywna (błagalna), która brzmiała: „niech zostanie słudze Bożemu wybaczone” została zastąpiona przez formę deklaratorywną „Ja ciebie rozgrzeszam”. Kościół Wschodni uznał natomiast za nadal obowiązującą formę błagalną, która w Kościele greckim brzmi: Wszystko, co wyznał mojej ubogiej małości, i wszystko, czego nie mogłeś mi powiedzieć czy przez nieświadomość, czy przez zapomnienie, nich Bóg ci wybaczy na tym świecie i na drugim... Wyzbądź się niepokoju, idź w pokoju”. Por. T. SPIDLIK, *Duchowość chrześcijańskiego wschodu. Przewodnik systematyczny*, tłum. L. Rodziewicz, Kraków 2005, 252; P. EVDOKIMOV, *Prawosławie*, 310.

prawosławnym nosi charakter bardziej ogólny niż w Kościele katolickim. (...) Podręczniki teologii molarnej są raczej zwięzłe i podają bardziej ogólne wskazania, stroniąc od drobiazgowego rozpatrywania rodzajów grzechów⁶⁰.

Biorąc pod uwagę tysiącletnią tradycję Kościoła niepodzielnego na Wschód i Zachód, w Kościele prawosławnym podobnie jak w Kościele katolickim obowiązuje bezwzględna tajemnica spowiedzi⁶¹. Sakrament pokuty w ujęciu prawosławnym jest przede wszystkim leczeniem i uzdrawianiem duszy z grzechu, który jest „najcięższą chorobą”. Jedyne absolucja sakramentalna niszczy grzech „bezpownotnie i przynosi całkowite uzdrowienie”⁶². Takie ujęcie problematyki sakramentu oraz fakt ogólnego spojrzenia na części składowe pokutnego aktu sakramentalnego spowodował, iż zagadnienie tajemnicy sakramentalnej nie zostało poddane głębszej analizie teologicznej i prawnej. P. Evdokimov stwierdza jednym zdaniem „Spowiedź zachowuje w całej swej mocy zasadę *sigillum*, czyli absolutnej tajemnicy pod karą ekskomuniki”⁶³. Słusznie można więc wnioskować, że szafarz sakramentu, podobnie jak w Kościele katolickim, zobowiązany jest do zachowania w całkowitej tajemnicy treści poznanych podczas spowiedzi⁶⁴.

⁶⁰ J. PRYSZMONT, *Pokuta w prawosławiu*, 59.

⁶¹ Por. K. WARE, *Kościół prawosławny*, 321–322; K. BONDARUK, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, 132; M. BŁAZA, *Jak spowiadać chrześcijan tradycji wschodniej?*, 329.

⁶² Por. P. EVDOKIMOV, *Prawosławie*, 308–309. Definicja sakramentu pokuty zamieszczona w Katechizmie Kościoła Prawosławnego pozbawiona jest jurysdyzmu. Katechizm ujmuje ją następująco: „Pomoc i leczenie przychodzi od Chrystusa, «Lekarza naszych dusz i naszych ciał», przez moc Ducha Świętego i sakrament Kościoła uzdrawiająca Ręka Chrystusa dotyka człowieka, który zwraca się do niego, błagając o miłosierdzie Ojca, i wtedy rozgrzeszony oraz uleczony grzesznik, zostaje ponownie włączony w życie ciała: to jest sakrament pokuty”. *Bóg żywy. Katechizm Kościoła prawosławnego*, Kraków 2001, 381.

⁶³ P. EVDOKIMOV, *Prawosławie*, 310.

⁶⁴ Kościół katolicki zawsze wiernie strzegł tajemnicy sakramentalnej. Natomiast w rosyjskiej cerkwi prawosławnej zachowanie zasady *sigillum sacramentale* w XVII w. napotkało trudności. Car Piotr I w latach 1716 i 1718 wydał dekry (ukazy), w których formułował obowiązek corocznej spowiedzi, za którego niedopełnienie stosowano kary. Szczególnie charakterystyczny dla rozstrzygnięć prawnych epoki Piotra I był dekret z 17 maja 1722 r. zobowiązujący duchownych do donoszenia władzy świeckiej w przypadku naruszenia przez penitenta obowiązującego prawa, o których dowiedzieli się podczas sprawowania sakramentu pokuty. W dekreście tym szczególnie podkreślano, że duchowni mają obowiązek składać doniesienie, gdy penitent wyznał grzech zdrady, buntu przeciw carowi i jego rodzinie, złodziejstwa i głoszenia fałszywych cudów. Dekret stwierdzał, że kapłan wysłuchawszy takiej spowiedzi, donosząc o tym właściwym organom państwowym, nie tylko nie łamie tajemnicy spowiedzi, nie narusza praw, ale wypełnia nakaz. Duchowny, który nie wypełnił nakazu, stawał przed sądem świeckim, który mógł go skazać na karę śmierci. Por. K. CHOJNICKA, *Cerkiew prawosławna w reformach Piotra Wielkiego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 3 (2010), 284–285. „Ponieważ można się było spodziewać, że pewna liczba wiernych nie zdecyduje się, aby w tych warunkach odbywać spowiedź, kolejne ukazy nakładały na obywateli obowiązek dopełnienia jej pod groźbą kar pieniężnych, zróżnicowanych według stanu, do którego należał odmawiający spowiedzi, i według tego czy czynił to po raz pierwszy czy kolejny. W celu umożliwienia kontroli duchowni byli zobowiązani, również pod groźbą kar pieniężnych, między innymi do prowadzenia rejestru przystępujących do spowiedzi. Wprowadzono też system pisemnych zaświadczeń o odbytej spowiedzi, z których korzystania zalecano pozostającym w podróży”. *Tamże*, 285.

Bliskość doktrynalna Kościołów katolickiego i prawosławnego, jednakowa wiara w zasadnicze elementy pokutnego aktu sakramentalnego (szafarz sakramentu, ważna absolucja, zachowanie tajemnicy sakramentalnej) spowodowała, że zarówno w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. dotyczącego katolików tradycji łacińskiej, jak i w Kodeksie Katolickich Kościołów Wschodnich prawodawca zawarł normy dotyczące kwestii współuczestnictwa w rzeczach świętych katolików i wiernych, którzy należą do Kościołów Wschodnich niemających pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim. Ogólna zasada sprawowania i przyjmowania sakramentów została wyrażona w kan. 844 § 1 KPK i kan. 671 § 1 KKKW, w których prawodawca stwierdził: „katolicy szafarze godziwie udzielają sakramentów tylko chrześcijanom katolikom, którzy też godziwie przyjmują je tylko od szafarzy katolickich”. Kolejne paragrafy wspomnianych kanonów regulują kwestie szczegółowe. Kan. 844 §§ 2–3 KPK oraz kan. 671 §§ 2–3 KKKW regulują *communicatio in sacris* z Kościołami Wschodnimi akatolickimi a Kościołem katolickim. Współdziałanie w rzeczach świętych jest możliwe, gdyż Kościół katolicki oraz Kościoły wschodnie odłączone cechuje ścisła wspólnota w sprawach wiary. Kościoły te mimo odłączenia na mocy sukcesji apostołskiej posiadają prawdziwe sakramenty⁶⁵. Prawodawca w kan. 844 § 2 KPK i kan. 671 § 2 KKKW stwarza możliwość korzystania ze wspólnoty sakramentalnej pomiędzy katolikami a wiernymi Kościołów wschodnich niemających jedności ze Stolicą Apostolską pod warunkiem zaistnienia szczególnych okoliczności. Zgodnie ze wskazanymi kanonami katolikom wolno przyjmować sakramenty pokuty, Eucharystii i namaszczenia chorych od szafarzy niekatolickich, którzy ważnie sprawują wymienione sakramenty. Wierni katolicy mogą to jednak uczynić, gdy zachodzi taka konieczność czy też wymaga tego prawdziwe dobro duchowe, a jednocześnie nie występuje niebezpieczeństwo błędu i indyferentyzmu oraz dostęp do szafarza katolickiego jest niemożliwy fizycznie lub moralnie. Ocenę czy spełnione są warunki określone przez prawodawcę, pozostawia się samym wiernym⁶⁶. Paragraf 3 kan. 844 KPK i kan. 671 KKKW odnosi się do szafarzy katolickich i upoważnia ich do godziwego udzielania sakramentów pokuty, Eucharystii i namaszczenia chorych wiernym Kościołów wschodnich niemających jedności z Kościołem

⁶⁵ Por. CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de oecumenismo Unitatis redintegratio* 14–15, AAS 57 (1965), 101–102. Tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, 203–204; L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika*, 293–295.

⁶⁶ Por. CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de Ecclesiis Orientalibus Catholicis Orientalium Ecclesiarum* 26, AAS 57 (1965), 84. Tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, 184–185; J. KRZYWDA, *Sakramenty*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2: *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2011, 30; L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika*, 298–299; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, 69.

katolickim oraz innych Kościołach, które według oceny Stolicy Apostolskiej są w takiej samej sytuacji jak wspomniane Kościoły Wschodnie. Szafarze katoliccy godziwie udzielają wspomnianych sakramentów chrześcijanom wschodnim, którzy w dobrej wierze pozostają odłączeni od Kościoła katolickiego, dobrowolnie o nie proszą i są właściwie dysponowani. Warunki do godziwego udzielenia sakramentów ocenia sam szafarz⁶⁷.

3. Praktyka wyznania grzechów w ewangelickich wspólnotach eklezjalnych

Teologiczne wystąpienia M. Lutra, J. Kalwina i U. Zwingliego w XVI wieku doprowadziły do rozłamu chrześcijaństwa na Zachodzie. W wyniku Reformacji powstało wiele wspólnot chrześcijańskich, które określa się mianem „ewangelickie”. Tezy głoszone przez szesnastowiecznych reformatorów spowodowały odmienne niż katolickie i prawosławne ujęcie problematyki sakramentów, w tym także problematyki pokuty i spowiedzi. Praktyka wyznania grzechów, udzielania absencji i zachowania tajemnicy spowiedzi zostanie omówiona na przykładzie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, który swą teologię i przepisy prawne opiera na nauce M. Lutra⁶⁸.

Wśród wiernych Kościoła katolickiego istnieje powszechne przekonanie, że ewangelicy nie uznają pokuty ani spowiedzi. Księgi symboliczne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego takie jak: *Duży Katechizm*, *Mały Katechizm*, *Wyznanie augsburskie*, *Artykuły szmalkaldzkie*, zawierają jednak wiele nauk i zachęt do praktykowania pokuty i spowiedzi⁶⁹. Reformacja podważyła jednak system sakramentalny Kościoła katolickiego. Księgi konfesyjne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego podkreślają bardzo mocno działanie Bożej łaski, a przeciwstawiają się przyznaniu człowiekowi możliwości przygotowania się do jej przyjęcia. W nauce luteranckiej nie podkreśla się, że działo zbawcze Chrystusa jest aktualne w sakramentach i że w nich następuje spotkanie człowieka z Bogiem. Ewangelicy akcentują spotkanie z Bogiem prawie wyłącznie w Słowie Bożym, które należy przyjmować z wiarą⁷⁰.

⁶⁷ Por. *Orientalium Ecclesiarum* 27, AAS 57 (1965), 8; J. KRZYWDA, *Sakramenty*, 30; P. HEMPEK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, 69; Więcej na temat współudziału w rzeczach świętych – zob. E. SZCZOT, *Ochrona Eucharystii w normach dotyczących „communicatio in sacris”*, „*Annales Canonici*” 1 (2005), 13–30.

⁶⁸ Por. H. TUCHLE, C.A. BOUMAN, *Historia Kościoła*, t. 3, Warszawa 1986, 37–81.

⁶⁹ Por. A. SKOWRONEK, *Pokuta w księgach symbolicznych luteranizmu*, AK 70 (1977) z. 411, 61; C.T. WÓJCIK, *Spowiedź w luteranckich księgach symbolicznych*, AK 70 (1977) z. 412, 249; *Księgi wyznaniowe Kościoła Luteranckiego*, Bielsko-Biała 2011, 41–55, 57–131, 143–163, 165–325, 335–358.

⁷⁰ Por. C.T. WÓJCIK, *Spowiedź w luteranckich księgach symbolicznych*, 256, 258; W. KLÄN, *Das „dritte Sakrament”. Beichte und Buße im Bekenntnis der lutherischen Kirche*, w: *Heilvolle Wende*.

W *Dużym Katechizmie* Luter stwierdza, iż „spowiedź (...) składa się z dwóch części. Pierwsza jest naszym dziełem i naszą czynnością, gdy swój grzech wyznaję i pragnę pociechy i pokrzepienia mej duszy. Druga jest dziełem Boga, który mnie przez słowo, włożone w usta człowieka, uwalnia od mych grzechów; jest to dar najznakomitszy i najszlachetniejszy, który czyni spowiedź wydarzeniem radosnym i pełnym pociechy”⁷¹. Główna księga luteranizmu *Wyznanie augsburskie*, opracowana przez Filipa Melanchtona w XI artykule także zawiera zachętę, iż „należy zachować w kościołach rozgrzeszenie prywatne, choć nie jest konieczne wyliczanie podczas spowiedzi wszystkich grzechów(...)”⁷². Również jedna z późniejszych ksiąg wyznaniowych luteranizmu *Artykuły szmalkaldzkie* opublikowane w 1537 r. zawierają jasne stanowisko M. Lutra i pierwszych wyznawców luteranizmu: „Chociaż absolucja i władza kluczy również jest ustanowiona w Ewangelii przez samego Chrystusa pociechą i pomocą przeciwko grzechowi i obciążonemu sumieniu, nie należy w Kościele znosić spowiedzi i absolucji (...) A ponieważ absolucja pojedyncza, prywatna wywodzi się z urzędowej władzy kluczy, nie należy jej zaniedbywać, lecz jak najwyżej ją považać, jak i inne służby chrześcijańskiego Kościoła powinny być wysoce poważane”⁷³.

Ewangelicy w inny sposób rozumieją odpuszczenie grzechów niż katolicy. Spowiedź w tradycji ewangelickiej pozbawiona jest sakramentalności. Absolucja jest przede wszystkim głoszeniem słowa Bożego o przebaczeniu. Nie stanowi ona jednak aktu sądowiczego, ale jest posługiwaniem (*ministerium*), które nie jest tylko i wyłącznie zastrzeżone kapłanowi. Istotą ewangelickiej spowiedzi jest wyznanie grzechów oraz absolucja rozumiana jako dar przebaczenia. Człowiek wyznając swoje grzechy, zobowiązany jest żałować za nie. Według nauki Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego jednak nie żał za grzechy jest najważniejszy, lecz wiara penitenta w obietnicę Bożego przebaczenia⁷⁴.

Kościół ewangelicki zna różne formy spowiedzi. Praktykowana jest codzienna spowiedź przed Bogiem, która jest niczym innym jak osobistą modlitwą

Buße und Beichte in der evangelisch-lutherischen Kirche, red. TENZE, CH. BARNBROCK, Göttingen 2010, 58–76.

⁷¹ *Duży katechizm*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła Luteranckiego*, Bielsko-Biała 2011, 120. Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luteranckiej*, w: *Sakrament pokuty wobec problemów współczesności*, 101; C.T. WÓJCIK, *Spowiedź w luteranckich księgach symbolicznych*, 257.

⁷² *Wyznanie augsburskie XI*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła Luteranckiego*, Bielsko-Biała 2011, 145. Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luteranckiej*, 101; C.T. WÓJCIK, *Spowiedź w luteranckich księgach symbolicznych*, 251; S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Pokuta w ujęciu protestanckim*, RTK 28 (1981) z. 2, 23–24.

⁷³ *Artykuły szmalkaldzkie 3, VIII, 1–2*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła Luteranckiego*, Bielsko-Biała 2011, 353. Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luteranckiej*, 102.

⁷⁴ Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luteranckiej*, 100, 108; S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Pokuta w ujęciu protestanckim*, 20–23.

w czasie, której grzesznik przyznaje się Bogu do popełnionych grzechów i prosi o przebaczenie. Jest to tzw. spowiedź serca. Otrzymanie łaski odpuszczenia grzechów możliwe jest także podczas spowiedzi ogólnej. Jest ona celebrowana zazwyczaj razem z Wieczerzą Pańską, jako przygotowanie do godnego przyjęcia Komunii św. Znana jest również praktyka odprawiania spowiedzi ogólnej jako osobnego nabożeństwa pokutnego, które odbywa się zazwyczaj w okresie pasyjnym lub w wigilie niedzieli czy uroczystości. Liturgia spowiedzi ogólnej składa się zazwyczaj z następujących części: wprowadzenie, które zawiera słowa ustanowienia (Mt 16,19; J 20,22-23), przepowiadania słowa Bożego służące refleksji (1 J 1,8-9), wyznanie win oraz absolicję, dziękczynienie i błogosławieństwo⁷⁵. Tradycja ewangelicka zna także spowiedź indywidualną, która przez współczesnych ewangelików jest rzadko praktykowana. Zalecana jest ona zwłaszcza osobom, które przeżywają problemy i szczególne trudności. Spowiedź indywidualna we wspólnotach ewangelickich celebrowana jest na różne sposoby. Zazwyczaj jest częścią zwykłej rozmowy duszpasterskiej. Znana jest jednak także spowiedź indywidualna z rozbudowaną formą liturgiczną. W przeciwieństwie do prawa Kościoła katolickiego⁷⁶ podczas ewangelickiej spowiedzi prywatnej nie ma obowiązku wyliczania wszystkich grzechów⁷⁷. Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej w § 104 określa jednoznacznie, iż „spowiedź indywidualna w rozumieniu luteranizmu jest bardziej «rozmową wiary» niż samym wyliczaniem grzechów, a swój szczyt znajduje w absolicji”⁷⁸.

Tradycja ewangelicka uznaje, że władza odpuszczania grzechów została udzielona przez Chrystusa Kościołowi jako całości (J 20,22-23). M. Luter władze odpuszczania grzechów przyznał w zasadzie każdemu chrześcijaninowi. Prakty-

⁷⁵ Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luterńskiej*, 100, 108. W agendzie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce znajdujemy następujące brzmienie wspólnego wyznania win: „Wszechmogący Boże, miłosierny Ojcze! Ja biedny, nędzny, grzeszny człowiek wyznaję przed Tobą wszystkie grzechy i przewinienia moje, popełnione myślą, mową i uczynkiem, którymi zasłużyłem na twe doczesne i wieczne kary. Żałuję za nie szczerze i z całego serca i proszę Cię dla niezgłębionego miłosierdzia Twego i dla niewinnej i gorzkiej męki i śmierci umiłowanego Syna Twego Jezusa Chrystusa bądź mnie niegodnemu, grzesznemu człowiekowi łaskaw i miłościw, odpuść mi wszystkie grzechy moje i dopomóż łaskawie przez moc Ducha Twego Świętego do poprawy życia mego. Amen”. *Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, czyli Ewangelicko-Luterskiego*, Warszawa 1955, 28. Więcej na temat formy spowiedzi – por. S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Pokuta w ujęciu protestanckim*, 25–34.

⁷⁶ Por. kan. 988 §§ 1–2.

⁷⁷ Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luterńskiej*, 109; A. MARCOL, *Spowiedź w kościele luterńskim*, w: TENŻE, *W kręgu wartości chrześcijańskich. Wybór artykułów. Księga wydana przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego z okazji 75. rocznicy urodzin Autora* (Opolska Biblioteka Teologiczna 90), Opole 2006, 427.

⁷⁸ *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, <http://www.luteranie.pl/pl/files/file/ps.pdf> (27.11.2015 r.), § 104.

ka Kościoła luterńskiego, i to już od samego początku, udzielanie absolucji ograniczała ordynowanym ministrom kościelnym⁷⁹. Oprócz ordynowanych duchownych na zasadzie wyjątku posługę spowiednika mogą pełnić wszyscy ochrzczeni, którzy na mocy chrztu świętego uczestniczą w kapłaństwie powszechnym. Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce „przyjmowanie spowiedzi rozumie jako służbę absolucji i udział w sędziowskim urzędzie Chrystusa przez sprawowanie władzy kluczy”, dlatego też dopuszcza spowiedź indywidualną jedynie przed ordynowanymi duchownymi⁸⁰.

Wydarzenie, jakie rozgrywa się między penitentem a spowiednikiem, zakłada szczególny stopień zaufania. Indywidualne wyznanie grzechów praktykowane w kościele ewangelickim zakłada ścisły obowiązek milczenia, czyli tajemnicę spowiedzi. Ewangeliccy pastory zobowiązują się do zachowania niezłomnej tajemnicy spowiedzi podczas obrzędu ordynacji. W § 105 Pragmatyki Służbowej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej znajdujemy jednoznaczny zapis: „Duchowni, zgodnie ze ślubowaniem ordynacyjnym, są zobowiązani do zachowania tajemnicy spowiedzi, a także tajemnicy rozmów duszpasterskich pod rygorem utraty urzędu”⁸¹. Wspomniany dokument Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce tajemnicę rozmów duszpasterskich stawia na równi z tajemnicą spowiedzi. Duchownemu ewangelickiemu za naruszenie tajemnicy grozi utrata urzędu. W odróżnieniu od prawa Kościoła katolickiego do zachowania tajemnicy spowiedzi lub tajemnicy rozmów duszpasterskich w prawie kościoła luterńskiego zobowiązany jest także penitent, lub wierny korzystający z pomocy duszpasterskiej⁸².

Stopień wspólnoty między Wspólnotami Kościelnymi Zachodu, które powstały w wyniku Reformacji a Kościołem katolickim nie jest już tak głęboki, jak między Kościołem prawosławnym a katolickim. Powodem jest brak wiary w realną obecność Chrystusa pod postaciami eucharystycznymi oraz brak sakramentu kapłaństwa⁸³. Eklezjalne wspólnoty poreformacyjne zachowują jednak ważny

⁷⁹ Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luterńskiej*, 103, 109; S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Pokuta w ujęciu protestanckim*, 25; Więcej na temat ordynacji duchownych: *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, §§ 3–9.

⁸⁰ Por. *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, § 100; J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luterńskiej*, 110.

⁸¹ *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, § 105. Por. J. PODZIELNY, *Spowiedź w tradycji luterńskiej*, 110; A. MARCOL, *Spowiedź w kościele luterńskim*, 430.

⁸² „Do zachowania tajemnicy spowiedzi oraz tajemnicy rozmów duszpasterskich zobowiązuje się także spowiadającego się penitenta i szukającego porady duszpasterskiej rozmówce”. *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, § 106.

⁸³ Por. *Unitatis redintegratio* 19. 22, AAS 57 (1965), 104–106; L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika*, 293–295; L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika*, 295.

chrzest, który stanowi istotny sakramentalny węzeł wspólnoty, dlatego prawo Kościoła katolickiego zezwala na jakieś współuczestnictwo w rzeczach duchowych i czynnościach świętych⁸⁴. Paragraf IV kan. 844 KPK oraz kan. 671 KKKW jest kodyfikacją normy zaczerpniętej z *Dyrektorium Ekumenicznego*⁸⁵. Chrześcijanie niemający pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim i nienależący do Kościołów Wschodnich odłączonych od Stolicy Apostolskiej pod pewnymi warunkami i po spełnieniu określonych wymagań mogą godnie korzystać z posługi sakramentalnej w Kościele katolickim. Taka możliwość pojawia się wówczas, gdy według oceny sytuacji danego szafarza istnieje niebezpieczeństwo śmierci lub inna „poważna i nagląca konieczność”⁸⁶. Ocena czy zaistniała „poważna konieczność” należy do biskupa diecezjalnego albo konferencji biskupów w tradycji łacińskiej lub do Hierarchy miejsca, Synodu Biskupów lub Rady Hierarchów w Kościołach tradycji wschodniej⁸⁷. Poważna konieczność zachodzi w zasadzie w dwóch przypadkach: gdy wierny należący do eklezjalnej wspólnoty poreformacyjnej znajduje się w więzieniu lub trwa prześladowanie. Nagląca konieczność zachodzi także wówczas, gdy chrześcijanin znajduje się wielkiej potrzebie duchowej, a nie może skorzystać z posługi duszpasterskiej swojej wspólnoty np. z powodu braku struktur danej wspólnoty na określonym terenie. Godziwość udzielenia sakramentów Eucharystii, pokuty i namaszczenia chorych w wymienionych okolicznościach odnosi się do tych chrześcijan, którzy sami spontanicznie o nie proszą i wyznają wiarę katolicką co do tych sakramentów i są odpowiednio dysponowani do ich przyjęcia⁸⁸.

⁸⁴ Por. Por. *Unitatis redintegratio* 22, AAS 57 (1965), 105–106; L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika*, 295. „Pod nazwą współuczestnictwa w rzeczach duchowych (*communicatio in spiritualibus*) rozumiane są wszelkie modlitwy wspólnie odmawiane, wspólne korzystanie z rzeczy lub miejsc świętych i wszelkie uczestnictwo w czynnościach świętych właściwie i prawdziwie pojęte. Współuczestnictwo w czynnościach świętych (*communicatio in saris*) mamy wtedy, gdy ktoś uczestniczy w jakimkolwiek kulcie liturgicznym albo w sakramentach jakiegoś Kościoła lub Wspólnoty kościelnej”. SECRETARIUS AD CHRISTIANORUM UNITATEM FOVENDAM, *Instructio Ad totam Ecclesiam. Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgate sunt exsequenda* (cz. I), 29–30.

⁸⁵ „Gdzie brak jedności wiary co do sakramentów, niedozwolone jest uczestnictwo Braci odłączonych z katolikami, szczególnie w sakramentach eucharystii, pokuty i namaszczenia chorych (...) Ponieważ jednak sakramenty stanowią zarówno znak jedności, jak i źródła łaski, Kościół może z wystarczających racji zezwolić jakiemuś bratu odłączonemu na przystąpienie do tych sakramentów. To przystąpienie może być dopuszczone w niebezpieczeństwie śmierci lub naglącej konieczności (w czasie prześladowania w więzieniu), jeśli odłączony brat nie może mieć dostępu do szafarza swej Wspólnoty i dobrowolnie prosi kapłana katolickiego o sakramenty, byleby wyraził wiarę w te sakramenty zgodną z wiarą Kościoła i był odpowiednio dysponowany”. SECRETARIUS AD CHRISTIANORUM UNITATEM FOVENDAM, *Instructio Ad totam Ecclesiam. Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgate sunt exsequenda* (cz. I), 55.

⁸⁶ Por. kan. 844 § 4 KPK i 671 § 4 KKKW; J. KRZYWDA, *Sakramenty*, 30–31; P. HEMPEREK, *Uświęcające zadanie Kościoła*, s.69.

⁸⁷ Por. J. KRZYWDA, *Sakramenty*, 30–31; L. ADAMOWICZ, *Zakres uprawnień spowiednika*, 305.

⁸⁸ Por. J. KRZYWDA, *Sakramenty*, 31.

Grzech i jego skutki dotyczą życia każdego człowieka, wszystkich ludzi bez wyjątku, zgodnie ze słowami św. Pawła zapisanymi w liście do Rzymian: „wszyscy bowiem zgrzeszyli i pozbawieni są chwały Bożej” (Rz 3,23). Grzech, jak naucza Katechizm Kościoła Katolickiego, jest obrazą Boga, brakiem miłości względem Niego, a także godzi w miłość i solidarność międzyludzką, raniąc naszą naturę (KKK 1849). Weicielenie, jakiego dokonał Jezus, całe Jego życie, nauczanie, a zwłaszcza wydarzenia paschalne – śmierć, zmartwychwstanie i zesłanie Ducha Świętego – było ukierunkowane, by człowiekowi zaofierować usprawiedliwienie i pojednanie. W sakramencie pokuty ta Dobra Nowina o przebaczeniu i odpuszczeniu grzechów osiąga swój szczyt.

Bibliografia

- ADAMOWICZ L., *Wprowadzenie do prawa o sakramentach świętych według Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu Kanonów Wschodnich*, Lublin 1999.
- ADAMOWICZ L., *Zakres uprawnień spowiednika według prawa powszechnego Kościoła łacińskiego i prawa wspólnego Katolickich Kościołów Wschodnich*, Lublin 2001.
- Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, czyli Ewangelicko-Luterskiego*, Warszawa 1955.
- Artykuły szmalkaldzkie*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biała 2011, s. 335–358.
- BĄCZKOWICZ F., BARON J., STAWINOĞA W., *Prawo kanoniczne podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Opole 1958.
- BĄCZKOWICZ F., BARON J., STAWINOĞA W., *Prawo kanoniczne podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958.
- BLAZA M., *Jak spowiadać chrześcijan tradycji wschodniej?* w: *Sztuka spowiadania. Poradnik dla księży*, red. J. AUGUSTYN, S. CYRAN, Kraków 2005, s. 325–338.
- BONDARUK K., *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Białystok 1987.
- Bóg żywy. Katechizm Kościoła prawosławnego*, Kraków 2001.
- CALVIAS A.C., *Życie sakramentalne*, w: *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia* red. K. LEŚNIEWSKI, J. LEŚNIEWSKA, Lublin 1999, s. 175–210.
- Catechismus Ecclesiae Catholicae*, Libreria Editrice Vaticana 1992. Tekst polski: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- CHOJNICKA K., *Cerkiew prawosławna w reformach Piotra Wielkiego*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 3 (2010), s. 283–298.

- Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 82 (1990), s. 1045–1363. Tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich. Promulgowany przez Jana Pawła II*, Lublin 2002.
- Codex Iuris Canonici 1917 Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, can. 889 § 2, Romae 1919.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 75 (1983) Pars II, s. 1–301. Tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984.
- CONCILIUM LATERANENSE IV, *Constitutiones*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, opł. A. BARON, H. PIETRAS, t. 2, Kraków 2002.
- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de Ecclesiis Orientalibus Catholicis Orientalium Ecclesiarum* AAS 57 (1965), s. 76–89. Tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 177–186.
- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de oecumenismo Unitatis reintegratio* AAS 57 (1965), s. 90–112. Tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 193–208.
- CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Normae de gravioribus delictis*, AAS 102 (2010), s. 419–434. Tekst polski: *Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary. Modyfikacje wprowadzone do tekstu „Normae de gravioribus delictis”*, OsRomPol 10 (2010), s. 53–56.
- DE PAOLIS V., *Obligatio servandi sigillum sacramentale et secretum ac prohibition usus scientiae acquisitae in confessione*, “Periodica de re morali canonica liturgica” 79 (1990) nr 1–2, s. 178–218.
- DERDZIUK A., *Tajemnica spowiedzi wobec penitenta*, w: *Sakrament pokuty wobec problemów współczesności*, red. K. GŁOMBIK, Opole 2011, s. 241–252.
- DROZDŹ A., *Sakrament pojednania z Bogiem i Kościołem. Teologia moralna szczegółowa*, Tarnów 1994.
- Duży katechizm*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biała 2011, s. 57–131.
- ERDO P., *Międzyobrzędkowa dyscyplina pokutna w Kościele Katolickim*, tłum. E. Biesok, w: *Ex plenitudine cordis*, red. E. SZCZOT, Lublin 2000, s. 23–35.
- EVDOKIMOV P., *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Warszawa 2003.
- FRANCISCUS, *Bulla de iubileo extra ordinario indicendo, Misericordiae vultus*, http://w2.vatican.va/content/francesco/la/apost_letters/documents/papa-francesco_bolla_20150411_misericordiae-vultus.html (27.11.2015 r.). Tekst polski: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/bulle/misericordiae-lev_11042015.html (27.11.2015 r.).

- HEMPEREK P., *Uświęcające zadanie Kościoła*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3, red. TENŻE, W. GÓRALSKI, F. PRZYTUŁA, J. BAKALARZ, Lublin 1986, s. 55–212.
- IOANNES PAULUS PP II, *Litterae Encyclicae Redemptor hominis*, AAS 71 (1979), s. 257–324. Tekst polski: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/r_hominis.html (27.11.2015).
- IOANNES PAULUS PP II, *Adhortatio Apostolica Reconciliatio et paenitentiae*, AAS 77 (1985), s. 185–275. Tekst polski: *Reconciliatio et paenitentiae*, Wrocław 1999.
- IOANNES PAULUS PP II, *Litterae apostolicae motu proprio datae quibus Normae de gravioribus delictis Congregationi pro Doktrina Fidei reservatis promulgatur*, AAS 93 (2001), s. 737–739.
- JAN PAWEŁ II, *Tajemnica spowiedzi świętej*. Przemówienie do członków Penitencjarii Apostolskiej 12 marca 1994 r., *OsRomPol* 15 (1994) nr 5, s. 21.
- KASZTELAN J., *Sprawowanie sakramentu pokuty*, Kraków 1992.
- KLÄN W., *Das „dritte Sakrement“*. *Beichte und Buße im Bekenntnis der lutherischen Kirche*, w: *Heilvolle Wende. Buße und Beichte in der evangelisch-lutherischen Kirche*, red. W. KLÄN, CH. BARNBROCK, Gottingen 2010, s. 58–76.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- KRUKOWSKI J., *Sakrament pokuty*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2: *Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2011, s. 140–181.
- KRZYWDA J., *Sakramenty*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3/2: *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2011, s. 15–83.
- Księgi wyznaniowe Kościoła Luterńskiego*, Bielsko-Biała 2011.
- MARCOL A., *Pokuta i sakrament pokuty*, Opole 1992.
- MARCOL A., *Spowiedź w Kościele luterńskim*, w: TENŻE, *W kręgu wartości chrześcijańskich. Wybór artykułów. Księga wydana przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego z okazji 75. Rocznicy urodzin Autora* (Opolska Biblioteka Teologiczna 90), Opole 2006, s. 133–142.
- MEZGLEWSKI A., MISZTAŁ H., STANISZ P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011³.
- NAPIÓRKOWSKI S.C., *Pokuta w ujęciu protestanckim*, „Roczniki Teologiczne KUL” 28 (1981) z. 2, s. 19–35.
- NYKIEL K., *Przyczyny i procedura wydalania duchownych według norm i praktyki Kongregacji Nauki Wiary*, PK 54 (2011) 3–4, s. 31–51.
- PASTUSZKO M., *Chrześcijanin jako penitent*, PK 39 (1996) 3–4, s. 65–153.

- PASTUSZKO M., *Sakrament pokuty i pojednania*, Kielce 2004.
- PLĄTEK J.S., *Sprawowania sakramentu pokuty i pojednania*, Częstochowa 2001.
- PODZIELNY J., *Spowiedź w tradycji luteranńskiej*, w: *Sakrament pokuty wobec problemów współczesności*, red. K. GŁOMBIK, Opole 2011, s. 99–112.
- Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, <http://www.luteranie.pl/pl/files/file/ps.pdf> (27.11.2015).
- PRYSZMONT J., *Pokuta w prawosławiu*, AK 70 (1977), s. 47–60.
- PRZEKOP E., *Sakramenty święte w prawie Katolickich Kościołów Wschodnich*, Lublin 1979.
- RAKOCZY B., *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*, „Przegląd Sądowy” (2003) nr 11–12, s. 126–138.
- RAKOCZY T., *Ochrona tajemnicy spowiedzi. Zakaz wyjawiania okoliczności uciążliwych dla penitenta*, „Annales Canonici” 7 (2011), s. 133–137.
- RYTUAŁ RZYMSKI, *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2002.
- SECRETARIUS AD CHRISTIANORUM UNITATEM FOVENDAM, *Instructio Ad totam Ecclesiam. Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgate sunt exsequenda (cz. I)*, 14.05.1967, AAS 59 (1967), s. 574–592.
- SKOWRONEK A., *Pokuta w księgach symbolicznych luteranizmu*, AK 70 (1977) z. 411, s. 61–75.
- SOBAŃSKI R., *Osoby fizyczne i prawne*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t 1: *Księga I. Normy ogólne*, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2003, s. 163–186.
- SONDEL J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009.
- SPIDLIK T., *Duchowość chrześcijańskiego wschodu. Przewodnik systematyczny*, tłum. L. Rodziewicz, Kraków 2005.
- SYRYCZYK J., *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2008.
- SZCZOT E., *Ochrona Eucharystii w normach dotyczących „communicatio in sacris”*, „Annales Canonici” 1 (2005), s. 13–30.
- SZTYCHMILER R., *Proces sporny*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 5, red. J. KRUKOWSKI, Poznań 2007, s. 204–205.
- TOMASZ Z AKWINU, *Summa theologiae* III, Suppl. Q. XI, a. 1 ad 2.
- TUCHLE H., BOUMAN C.A., *Historia Kościoła*, t. 3, Warszawa 1986.
- Ustawa z 14 czerwca 1960 r. *Kodeks postępowania administracyjnego* (Dz.U. 960, nr 30, poz. 168 z późniejszymi zmianami).
- Ustawa z 17 listopada 1964 r. *Kodeks postępowania cywilnego* (Dz.U. 1964, nr 43, poz. 296 z późniejszymi zmianami).

- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. *Kodeks postępowania karnego* (Dz.U. 1997, nr 89, poz. 555 z późniejszymi zmianami).
- WARE K., *Kościół prawosławny*, Białystok 2002.
- WIELEC M., *Zakres dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*, Warszawa 2012.
- WÓJCIK C.T., *Spowiedź w luterąskich księgach symbolicznych*, AK 70 (1977), z. 412, s. 248–262.
- Wyznanie augsburskie*, w: *Księgi wyznaniowe Kościoła Luterńskiego*, Bielsko-Biała 2011, s. 143–163.
- ZUBERT B. W., *Sacramentale sigillum inviolabile est*, w: *Pro iure et vita. Wybór pism*, red. E. SZCZOT, Lublin 2005, s. 639–656.